

HAYATIN DEĞİŞTİĞİ YERDE BAKKALLIK*

*Olca Y PULLUKÇUOĞLU YAPUCU***

ÖZET

Osmanlı topraklarında XIX. yüzyıl, geçmiş ile karşılaştırıldığında hayatın farklılaştığı bir dönemdir. Modernleşme süreci olarak adlandırılan bu yüzyılda devlet, siyasi açıdan önemli sorunlarla uğraşıyordu ama sosyal ve ekonomik açıdan bakıldığında bu durum biraz daha farklıdır. Hayatın değiştiği yerde, bu dönemde, Osmanlı kentleri ve kırsalı da sosyal ve ekonomik yönden bir değişim ve dönüşüm süreci içindedir. Bu sürecin şekillenmesinde Batı kaynaklı kapitalist sermayenin etkisi, araştırmacıların ilgisini çeken bir konudur. Dönemin kentleri ve etki alanlarındaki kırsalın ticari hayatının kalbi olan çarşılar, bu değişim ve dönüşümün önemli ölçüde etkisindedir. Kent çarşıları, hatta irili ufaklı ticaret mekanları, uzak diyarlardan gelen malların istilasına uğradı ve gelişen ulaşım koşullarına göre çarşıların kent içindeki yeri değişti. Aynı çarşılar kent sakinlerinin günün koşullarına göre farklılaşan ihtiyaçlarını karşılamak için kendini yenilemeye çalıştı. Günümüzde önemini neredeyse yitirmiş bir işkolu olsa da bakkallar, eski kent çarşılarının vazgeçilmez esnaflarından biridir ve bu topluluk sözü edilen dönüşümden payını almıştır. Bu çalışmanın ana konularından biri Osmanlı bakkallarının, XIX. yüzyıl başından itibaren modernleşen ve değişen bir ekonomi içinde bakkal esnafının ticari hayattaki yeri, niteliği, devletin denetimi altındaki mesleki örgütlenmeleri, değişen hayata uyumu ve genel özellikleri öncelikle incelenecektir. Çalışmanın ana konularından bir diğeri de Batı Anadolu'daki bakkallık ve bakkallardır. Bunun nedeni XIX. yüzyılda

Batı Anadolu bölgesi, Batı kaynaklı sermayenin büyük ölçüde etkisindedir böylelikle yabancı sermayenin etkisinin incelenmesi için iyi bir örnektir. Yine aynı nedenlerle bölge, değişimin izinin sürülmesi için de uygun veriler sunar. Ayrıca yaygın kanıya göre; Batı Anadolu'da bakkallığın belli etnik grupların tekelinde olduğu, iddiası sözü geçen bölgenin seçilmesinde etkili olmuştur. Müslim ve gayr-ı Müslim bakkal esnafının Batı Anadolu'da yüklendiği varsayılan sosyal-siyasi- sosyal-siyasi-ekonomik roller, çalışmanın ana sorunsallarından bir başkasıdır.

Anahtar Kelimeler: Bakkal, esnaf, koltuk, seyyar, modernleşme.

* Bu çalışmanın ana fikri 2008 yılında Bilkent Üniversitesi'nde yapılan XI. Uluslar Arası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Sempozyumu'nda sunduğumuz bir bildirden yola çıkarak oluşmuştur.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: olcay.pullukcuoglu@ege.edu.tr

GROCERY WHICH HAS CHANGED IN LIFETIME

ABSTRACT

If it compared with past XIX. century is an age in which has changed of life. 520Ottoman Empire tried to struggle political problems in that process by which named modernization age. On the other hand if we address in terms of social and economic condition of Ottoman we could find some differences in that period. When social life and economic circumstances changed, cities of Ottoman developed in terms of social and economic position in XIX. century. Not only Ottoman cities but also countrysides, bazaars which have changed life time participated in process of transformation. Historians interested in this improvement every time. Because it was estimated that transformation of economy and commercial life were affected by foreign capital. Furthermore bazaars of Ottoman even shops were invaded by goods was come from foreign countries. Sometimes bazaars relocated in developed cities they were renew by themselves to provide inhabitants of cities. Nowadays grocery has lost its advantages for us but groceires and grocers were important for bazaars and people in past thus they were able to accomodate for new conditions. This study deals with groceries of Ottoman. Firstly we'll cope with their role of commercial life and process of their transformation in a changed and modernized economy beginning from XIX. century. Another topic of this study is grocery which located in Western Anatolia. Reason of this approach is a discourse, in general it is believed that foreign capital more affected Western Anatolia than other regions of Ottoman so this area could show important examples to evaluate influence of foreign capital. Furthermore same reasons could help us to find trail of development in this area thus Western Anatolia was chosen by us. Another important topic is Muslim and non Muslim groceries in Western Anatolia because there is a claim that all of the grocers were non Muslim in the Ottoman Empire especially Izmir and its periphery at the end of XIX. century . Is this claim true otherwise we must prove that it is false.

Key Words: Grocer, craftsmen, koltuk, mobil, modernization.

Bu çalışmada, bakkal esnafının ticari hayattaki yeri, niteliği, mesleki örgütlenmesi, değişen hayata uyumu ve genel özellikleri incelenecektir. Konu genel olarak Batı Anadolu'yla sınırlı ve ana eksenini bakkallardır. Toplumsal ve ekonomik hayatın değişim sürecinde bakkallık, yürütmekte olduğumuz Osmanlı taşrasındaki küçük ticareti konu alan daha geniş çaplı bir araştırmanın sonuçlarının bir ön izlemesidir.

Alışkanlıklar Ticaret ve Değişim

Günümüzde, bakkallık eski anlamını ve hemen hemen işlevini yitirmiş bir işkoludur. Tüketim alışkanlıklarının henüz toplumun ve bireylerin sadece ihtiyaç düzeyiyle sınırlı olduğu yüzyıllarda, kentten veya pazaryerlerinden uzaklarda, bakkallar ekonomik işbölümünde önemli bir halkaydı. Türkçe sözlük bakkalı, “*yiyecek, içecek ve başka ihtiyaç maddelerini perakende olarak satan kimse*”¹ ve bütün bunların satıldığı *dükkan* olarak tanımlar. Bu, kapsamı geniş, muğlak bir

¹ **Türkçe Sözlük**, (Ankara TDK, 1988)C. I, 133, Ankara

açıklamadır. Osmanlıca sözlükte ise öncelikle “*sebze meyve satıcısı*” olarak tanımlanır. İkincil anlamı, “*pirinç, şeker, peynir, zeytin ve vb. satan kimse*” olarak verilmiştir². *Lehçe-i Osmani*’deki; “*yağ ve pirinç, mutfak hevası satan sebzedan başka levazımı, kuru bukûlü satan esnaf*” tanımlaması daha açıklayıcı görünür³. Bakkal sözcüğü Arapça’dır ve Batı dillerindeki anlamı da Osmanlıca’daki anlamı destekler niteliktedir. Örneğin İngilizce’de bakkal “*grocer*” sözcüğü ile ifade edilirken, taze sebze satan manav, *green grocer*’dir. Yani yiyeceklerin özellikle de sebzelerin taze olarak tüketilenlerini satanlar *manav*’dır. Bu sebze ve meyveler, örneğin kurutulmuş saklanmış veya konservesi vb yapılmış ise bunların satıcıları *bakkallardır*. Sonuçta bakkallar, mutfakta yiyecek hazırlamak için kullanılacak taze sebze meyve dışında her türlü ihtiyacın satıcısıdır. Sebze ve meyvenin tazesini satanlar ise manavlardır, *Lehçe-i Osmani*’de manav sözcüğü “*taze yemiş satan dükkancı, madrabaz*”⁴ şeklinde tanımlanır. Madrabaz bir çeşit tüccardır, ancak ona yüklenen, “*hilekarlık*”⁵ daha yeni bir tüccar tipinin, alışkanlıklardan farklı olarak, ucuza alıp pahalıya satarken üretici ya da müşteriyi aldatmasıyla ilgili bir izlenimin yerleşmesiyle bağlantılıdır. Bakkal, manav ve madrabaz birbirine benzer malların satıcısı da olsalar, gerçekte farklı işleri yürütürler. Ortak noktaları üretici ve müşteri arasında aracı olmalarıdır.

Bu sözcükler arasındaki ayrımın ortaya çıkışı –doğrudan bakkal esnafı ile ilgili olmasa da– Batıda, aracı tüccarların üreticiyi kent pazarlarından koparması süreciyle ilişkilidir. Avrupa’da kent pazarlarının belli üretimlerde uzmanlaşması, bir süre sonra farklı ihtiyaçların, farklı pazarlardan satın alınması gereğini ortaya çıkardı. Bu pazarlar arasındaki uzaklığın kolaylıkla aşılabilmesi, üretici-satıcı ile tüketici-alıcı arasında kopmaya neden olurdu. Bu aşamada üçüncü bir adam, kır ve kent arasında mübadeleyi örgütleyen tüccar olarak piyasada ortaya çıktı. Bir yandan üretici ile büyük tüccar, diğer yandan da bu tüccar ile perakendeciler arasında *aracı zinciri* oluştu. Yağ, peynir, kümes ürünleri, meyve, sebze, süt vb. ürünlerin ticaretinin büyük bölümü bu zincirlerden geçti⁶. Kaliteli ürünleri arayan bu tüccar tipi, büyük seyyar satıcılar hatta *çerçiler*di ve kapı kapı dolaşarak ticaret yaptılar. Bu aracı zincirini oluşturanlar çiftlik ürünleri: buğday, arpa, koyun, yün, kümes hayvanı, deri vb. satın alır ve sonrasında bu ürünler “pazar” köylere taşınırdı. Bu aracı tüccarlar tezgahlarını hanlarda ve pazar yerlerinde kurarlardı. Zaman zaman da Paris örneğinde olduğu gibi, sokaklarda baştan savma biçimde dizilen derme çatma dükkanlar açarlardı. Bu küçük araçlar işlerini kolaylaştırmak için dükkancı olan birileriyle veya gezici küçük tüccarlarla *çerçilerle*- anlaşır, ortaklık kurarlardı. Rollerini, her türden malın alıcısı ya da büyük toptancılıktır⁷. Bu tüccar tipinin seyyarlıktan kurtulması ve yerleşik ticarete geçmesi hemen her yerde ve aynı zamanda gerçekleşmez. Braudel, Avrupa pazarlarının en önemli rakiplerinin dükkanlar olduğunu söyler. Üstelik dükkan pazardan farklıdır ve avantajlıdır. Çünkü pazar, haftanın her günü yoktur; ama dükkan her zaman açıktır. Ayrıca dükkan, pazarın açık olduğu günlerde de satış yapmayı sürdürür. İngiltere’nin Westerham gibi bazı ticari yerleşimlerinde pazardan önce *tuhaftıyeci* ve *bakkal* dükkanları vardır. Ayrıca Müslüman kentlerindeki *sukların* da varlığı ve bu uzmanlaşmış dükkan sıralarının⁸ pazaryerleri ile çevrelenmesi⁹, pazar ve dükkan kavramlarının kimi zaman beraber kimi zaman ayrı ayrı ama hep var olduklarını gösterir. Çünkü süreç hemen her yerde oldukça basittir, Roma İmparatorluğu’ndan arda kalan seyyar satıcıların kentlerin gelişmesine paralel olarak yerleşip kent esnafına katılması... Bu sürecin başlangıcı Braudel tarafından kabaca XIII yüzyıla tarihlenir. Koşulların gerektirdiği şekilde örgütlenen kentlerde çarşılar, dükkanlar,

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca ve Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (Ankara:Aydın Kitabevi 1993)

³ Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, (Ankara TDK 2000), s.36

⁴ Ahmet Vefik Paşa, s.271.

⁵ Ahmet Vefik Paşa, s. 269, ve M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul MEB Yayinevi İstanbul 1993) C:II

⁶ Fernand Braudel, *Maddi Uygurluk, Ekonomi, Kapitalizm*, (Ankara Gece Yayıncılık 1993) C.II, 27.

⁷ Braudel, s. 33,44,45.

⁸ Yaşar Yücel, *1640 Tarihli Es’ar Defteri*,(Ankara TTK 1992) 166,167,168, Ankara.

⁹ Braudel 33,44,45.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

pazaryerleri ve her türden satıcı zamanla belli bir düzene oturdu. Bu düzen, sosyal ve ekonomik hayatın da belirlenen kurallara bağlanması anlamına geldi. Düzen, koşullar değişmediği sürece varlığını sürdürse de zaman zaman yeni gelişmeler sistemin kendini yenilemesi veya daha da sertleşmesiyle sonuçlanabiliyordu.

Osmanlı kentlerinde de yaşanan dönemin koşulları ve devlet politikalarına göre şekillenmiş bir sistem hakimdir. Ekonomik hayat esnaf loncaları aracılığıyla devletin denetimindedir. Osmanlı kentlerinde de bakkal ve manavların satış yaptıkları yerler *Tahtakale* adlı semtlerdir, bu sözcük *Tahte'l-kal'a*'dır ve kale altı anlamına gelir, Ortaçağlarda kentin kalesinin dibinde kurulan pazarlardan¹⁰ kalan bir anıdır bu. Ticari hayatın canlı olduğu kentlerde ithalat ve ihracatı üstlenmiş büyük toptancıların yanında çok daha küçük sermayeli, lonca kurallarının dışına çıkmayı hayal bile edemeyen, büyüme olasılığı daha az görünen ve yoksul sayılabilecek perakendeciler, yasak da olsa kenarda köşede açılan ve *koltuk*¹¹ adı verilen küçük dükkanların sahipleri ve seyyar satıcılar ekonomik hayatın değişme eğilimi taşıyan yanını temsil eder.

Batı Anadolu ise bilindiği gibi İstanbul iâşesinin ana arterlerinden biridir. Buradaki üretimin öncelikle devlet ihtiyacını karşılaması, sonrasında iç veya dış piyasaya sunulması genel uygulamadır. Ancak bu kuralı yıkma denemeleri XVI. yüzyıldan itibaren görülür. Bu denemeleri yapanlar bizzat üretici ile ilişkiye geçerek, bölgenin gözde ürünlerini, kurutulmuş veya kabuklu meyveleri köy köy dolaşarak toplayan *çerçiler*dir. Bu dönemde yabancı tüccarların da etkisiyle Batı Anadolu'da devletin ticaret üzerindeki denetimi görece zayıfladı, alınan sert önlemlere rağmen kuru incir ve üzüm, badem vb. gibi malların çerçiler ve diğer tüccarlar tarafından istiflenmesi ve toptancılığı engellenemedi. Sonuçta Osmanlı İmparatorluğu'nun düzenlenmiş ekonomisiyle bir arada ve onun aleyhine gelişen şekilsiz ama yaygın bir *çerçiler ağı* ortaya çıktı¹². Buradaki çerçi, dayanıklı yiyecek maddeleri yanında pamuk ve deri gibi emtianın da üreticiden toplanmasında etkin gezgin tüccar anlamındadır. Ama çerçi, daha geniş olarak pilever, sandalane sözcükleri yanında ayak tuhafiyecisi¹³ şeklinde tanımlanabilir. Yani çerçi, her şeyi alıp satabilen gezgin bir aracı tüccardır.

Dünya tarihindeki keşiflerin ardından, yeni gelişmeler tarihe ve toplumlara yeni bir sınıf kazandırmak üzereyken, XVI. yüzyıl Anadolu'sunda gerçekleşen olaylar, büyük kentlerdeki üretim-tüketim ilişkilerini etkileyerek, mesleklerin çeşitliliğini artıracak gibi görünüyordu. Daha büyük sosyo-ekonomik farklılaşmanın kökeninde tarihsel süreçte küçük ve birbirinden bağımsız görünen ama gelecekteki etkileri büyük olabilecek değişimin payı önemlidir, ama bunun için biraz daha zaman gerekiyordu. Batı Anadolu'yu mevcut konumundan farklılaştıran, XIX. yüzyılda İzmir'i "bir köyden kolonyal liman kentine dönüştüren" gelişmelerin kökeni de eskilere dayanır. XVI. yüzyılda Batı Anadolu'da ekonomi üzerinde dış kaynaklı müdahalenin etkisiyle başlayan gelişmeler bir yüzyıl sonra imparatorluğun kendi içindeki bazı dinamiklerle daha da hızlandı. Uluslar arası ticaretteki önemi gittikçe artan İzmir, büyüyen, gelişen, farklı ve zengin bir kent olma yolundaydı. 1630-40'lardan itibaren Batı Anadolu nüfus ve ekonomik yapı bakımından farklılaştı. XVII. yüzyıldan itibaren başlayan bir göç hareketinin, zengin ve gelişme yolunda veya limanı olan Osmanlı kentlerinde özellikle başkent İstanbul'da sosyal ve ekonomik göstergeleri değiştirmeye başladığı bilinir. Anadolu'nun iç bölgelerinde gittikçe artan güvenlik sorunu ve işsizlik, ayrıca tarım teknolojisinin görece ilkelliğinden kaynaklanan, üretimin artan nüfusu besleyememesi gibi nedenler ve bu arada *Celali İsyamları* toplumu bir süredir daha iyi yaşam koşulları için zaten göçe zorluyordu. Bu göçlerin yönü, genellikle kent merkezlerine, kıyı kentlerine, Batı Anadolu'ya ve

¹⁰ Cafer Çiftçi 2005, "Osmanlı'da Meyve Alım-Satımı: Mekanlar, Görevliler, Vergiler ve Standartlar", *EJOS*, VIII (2005), No: 3, 1-17.

¹¹ Pakalın, s.291.

¹² Daniel Goffman, *Levanten Dünya ve İzmir*, (İstanbul Tarih Vakfı 1995) s. 38.

¹³ Ahmet Vefik Paşa 94.

özellikle başkente doğrudur. Ancak bu göç hareketinin sadece belli bir etnik ya da dinsel topluluğu özellikle ilgilendirmesi söz konusu değildir¹⁴. Göçlerin bütün engelleme denemelerine rağmen sürdüğü de bir gerçektir. Batı Anadolu'da yıldızı gittikçe parlayan İzmir bir çekim merkezi oldu, dağınık ve tek tipteki kasaba ve köyler artık, Osmanlı yöneticileri ve gezgin satıcılar tarafından birbirine bağlanmaktan çok, hem nüfus hem endüstri anlamında hep birlikte İzmir'e yöneldi. Tüm Osmanlı uyrukları, Manisa, Aydın, Kuşadası, Menemen gibi Batı Anadolu kent ve kasabalarından hatta daha uzak yerlerden ve Osmanlı toprakları dışından gelenler de buraya aktılar¹⁵. Büyük kentlere akan bu insanların hayatlarını sürdürebilmek ve geride bıraktıkları ailelerine bakabilmek için mecburen tarım dışı faaliyetlere; kumaş, halı, bakkaliye malzemeleri satıcılığı, komisyonculuk vb gibi daha karlı işlere yöneldiklerini tahmin edilebilir. Bu, da ileride ortaya çıkacak ekonomik değişimin muhtemel ön hazırlığı oldu.

Büyük Toptancılar Perakendeciler Seyyar Satıcılar

Kentlerin dışarıdan göç alması Osmanlı yöneticileri açısından pek istenen bir durum değildir. Bunun başka nedenleri de vardı; ama özellikle İstanbul'un sosyal ve ekonomik durumuna zarar verebileceği endişesi oldukça yaygındı. Kentin üretimi ve ticareti lonca aracılığıyla devletin sıkı denetimi altındaydı ve loncanın, başta rekabeti önlemek olmak üzere oldukça katı kuralları vardı. Kentin beslenmesi ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması devletin ekonomik politikalarından biri olduğu için de Anadolu ve Balkanlar'dan gelen malların dağıtımı, pazarlanması ve ticareti rastlantılara bırakılmayacak kadar önemliydi. Bu koşullarda İstanbul dışındaki bütün büyük kentlerde de loncanın ticareti denetlemesi ve katı kurallarını koyması oldukça anlaşılır bir hal alıyor. Loncanın güçlü olduğu bu dönemlerde, büyük kent çarşılarında ne rekabete ne de yeni gelenlere yer vardı. Ama ailesine para göndermek ya da para biriktirmek zorunda olanların yapabilecekleri işler mutlak olmalıydı. Öyle de oldu küçük sermayeleri bir araya getirenler ortaklıklar kurdular, belki de gedik sahibi olarak dükkan açmaya çalıştılar; *Koltuk*¹⁶ adı verilen derme çatma, kıyıda köşede kalmış, küçük hatta daha büyük örneklerinin birer şubesi olarak düşünülebilecek dükkanlar ki bunların arasında adı sayılan *koltuk bakkal* ve *koltuk meyhane* bu tipte mekanlar olabilir. Ancak bunu yapamayanlar için daha basit yöntemler de bulunabilirdi. *Küfelere sebze meyve ve erzak doldurarak* olasılıkla mahalle aralarında -belki de bakkal ve manavdan daha ucuza- *sattılar*¹⁷. Büyük olasılıkla göç ederek gelmiş, *bakkallık ve yağcılık yapan Rum milletinden bazı kişilerin İstanbul'da serseri vaziyette dolandıkları, bu yüzden defterlerinin düzenlenerek Anadolu'ya gönderilmeleri*¹⁸ dışarıdan gelenlerin kent ekonomisi için bir tehdit olarak algılandığını -belki de belli bir işyeri adresleri olmadığı için- "serseri" olarak algılandıklarını düşündürür. Esnaf örgütlenmesine ve kurallarına aykırı bu durum, yöneticiler ve esnaf için sorundur; ancak XVII. yüzyıl başları için yeni bir sorun değildir. Çünkü yine aynı belgeye göre *bu gibi kişilerin men edilerek memleketlerine gönderilmesi hakkında daha önceki hattı hümayunlara uyulması* istenir. Sabahın erken saatlerinden itibaren bu satıcılar, sırtlarındaki küfelere doldurdukları sebze, meyve, yoğurt, hatta başlangıç sermayesi daha iyi ise çocuklar için şekerli yiyecekler, pabuç, kaseler, testiler, kaba kumaşlar, satıyor olmalıdır. Her biri sattıkları malın niteliğini belirleyen bir haykırma ile dolaşır¹⁹. Bu gibi sahnelerin göç alan ya da almayan ama gelişen, büyüyen hemen her kentte görülebileceği mutlaklıdır. Ancak bu tarz satıcılar bakkaldan çok

¹⁴ Bu değerlendirme, ele alınan topluluk açısından bakıldığında yani ne arandığına göre değişiklik gösterebilir. Örneğin Gerasimos Augustinos **Küçük Asya Rumları** başlıklı eserinde Orta Anadolu Rumlarının göçlerinden bahsetmektedir.

¹⁵ Daniel Goffman, "Köyden Kolonyal Liman Kentine", **Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti**, (İstanbul Tarih Vakfı 1999) Ethem Eldem ve Bruce Masters ile Birlikte, s.97

¹⁶ Kenar, köşe تنها yer, şube Koltuk Bakkal Koltuk Meyhane Ahmet Vefik Paşa, 243, Pakalın da Koltuk meyhane için kenar köşede bulunan ve ayakta durulan yerler anlamını verir.

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi; bundan böyle BOA C. ZB 66/3287 1150

¹⁸ BOA C. DH 197/9807 (1232)

¹⁹ Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, (V Yayınları Ankara 1986)C.II, s.50.

her türlü malın satıcısı olan *çerçileri* andırıyor. Çerçi bakkaldan biraz daha farklıdır, XIX. yüzyıl ortalarında düzenlenen *Temettuat Defterleri*'nde *Çerçi* ve *Mahalle Çerçisi* olarak iki farklı adla anılan bu meslek erbabı yiyecek satmaz. Daha çok kap-kacak, basit dokumalar, kilim, oyuncak vb'nin satıcısıdır, çerçi küçük bir araba veya bir yük hayvanına doldurduğu malları mahalle aralarında veya çevre köylerde satar, doğal olarak seyyar satıcıdır ve hep öyle kalmıştır.

Çerçi ve bakkalın sattıkları mallar farklı olsa da zaman zaman mesleklerini icra şekilleri benzerlik gösterir. Günümüzde biraz garip görünse de bakkal esnafının mutlaka bir dükkanı olması gerekmez. Oldukça erken dönemlerde çeşitli bölgelerden topladıkları ürünleri, farklı yerlerde *tezgah açarak* pazarlayan Avrupalı bakkalın Osmanlı ülkesinde, eldeki verilere göre XVIII. yüzyılda karşılığı olduğu anlaşılıyor. 1755 tarihli bir belgede açıkça *seyyar bakkal esnafı* olarak tanımlanan topluluk *yalnızca cuma günleri kurulan pazaryerlerinde satış yapmaya izinlidir*. Ancak yine aynı belgeden anlaşıldığına göre *bu kurala zaman zaman uymayan esnafın engellenmesine çalışılmaktadır*²⁰. Bu grup, dükkan sahibi olmayan ve kiralamaya da parası yetmeyen daha düşük sermayeli perakendeci tüccar türü olmalıdır. Avrupa'da ekonominin bozulduğu dönemlerde ve yerlerde seyyar satıcıların hızla çoğaldığı ve piyasayı istila ettiği önemli bir tespittir²¹. Tarihsel süreç içinde bu tüccar tipinin ne kadar varlığını sürdürdüğünü bilmek ilginç olabilir. Ama günümüzdeki pazaryerlerinde benzer mallar satanları halen görmek mümkündür. Osmanlı kentlerinde bakkal esnafının etkinliği XVI. yüzyıldan itibaren arşiv belgelerinde izlenir, veriler şimdilik bu kadarına izin veriyor ama bu durum, Osmanlı ülkesinde önceden böyle bir esnaf grubu olmadığı anlamına gelmez, Roma ve Bizans yanında Anadolu Selçukluları döneminde Anadolu'da bakkal esnafının varlığı Erdoğan Merçil tarafından ele alınmıştır²². Kentin bakkal esnafının görev ve yetkilerinin belirli hale gelmiş olması, örneğin Bursa'da 1581'de *Bakkallar Pazarbaşısının* ehli hirefe nazır edilmesi, bakkalların *Ordu-yı Hümayun Akçası* adlı ortak bir fonlarının varlığı²³ klasik Osmanlı kent hayatında durağan ama kurumsal, geleneksel bir esnaf topluluğuyla karşı karşıya olduğunu gösterir. Kentin ayanı eşrafı arasında güçlü yeri olduğu anlaşılan²⁴ bu varlıklı topluluğun daha çok büyük kent çarşılarında toptancılığa uygun geniş dükkanları olduğu düşünülebilir. Yine 1755 tarihli bir başka belgede, zamanla daha çok yerleşik bir tüccar grubuna dönüşen bazı bakkalların, dükkanları önünde seyyar satıcıların tezgah açmalarından şikayetleri²⁵ ise seyyar satıcılığın aslında tamamen bitmediğini ve bakkal esnafının hem seyyar hem yerleşik olarak birlikte var olduklarını kanıtlar. XVIII. yüzyıl boyunca bakkalların sayılarının hızla arttığı, özellikle satacakları malla ilgili farklı esnaf gruplarıyla rekabete giriştikleri ve varlıklarının eskiye göre daha "kurumsal" ama değişmeye hazır bir nitelik kazandığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

Bakkal nerededir ne satar

En iyi bilinenen başlamak gerekirse; XVII. yüzyılda canlı bir ticari hayatı olan kentlerden en büyüğü İstanbul'da bulunan esnafın listesine²⁶ bakıldığında ticaretin, toplumun ihtiyaçlarının ve uğraşların niteliği ve renkliliği şaşırtıcıdır. Bu listede *ekmekçiler, peynirciler, yağcılar, mumcular* vb. gibi günümüzde *bakkal* esnafının sattığı bilinen neredeyse bütün emtianın ayrı ayrı satıldığı farklı dükkanlar ve buna yetkili esnaf vardır. Yani bakkal esnafına satacak mal kalmamış gibidir. Olasılıkla bu yüzden Robert Mantran'ın Evliya Çelebi'yi kaynak alarak hazırladığı İstanbul'un büyük çarşılarında bulunan esnafın listesinde bakkal yoktur ama bu durum, İstanbul'da bakkal benzeri dükkanların olmadığına kanıtı değildir. Zaten yüzyıllardan beri bakkalların

²⁰ BOA C. BLD 34/1663. (1169) 1755

²¹ Braudel, 61.

²² Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, (Ankara,TTK, 2000)

²³ Özer Ergenç **16. Yüzyıl Sonlarında Bursa**, (Ankara, TTK 2006) s.189,200.

²⁴ Ergenç, 168.

²⁵ BOA C. BLD 31/1508 (1169)

²⁶ Mantran, s. 17. Evliya Çelebi'nin verdiği listeyi kullanır.

varlığının bilindiği belirtilmişti. XVIII. yüzyıla ait arşiv belgelerinde bakkal esnafının adı sıklıkla geçer, hatta 1745'te Galata, Tophane ve Kasımpaşa gibi kentin en eski semtlerinde, *yakın zamanda mahalle aralarında çok sayıda bakkal dükkanı açılmasının, eskiden beri varolanları zarara uğrattığı ve bu yüzden yenilerin kapatılması gündemdedir*²⁷.

Bu semtlerin özellikleri, bakkalların bulunması muhtemel yerler hakkında ipucu verir. Kasımpaşa, tersanesi ve zindanları olan, bu yüzden bir çok görevliyi de barındıran oldukça eski bir yerleşim, Galata Cenevizlilerden beri ticaretin kalbinin attığı bir merkez, Tophane de döküm atölyelerinin bulunduğu ve çok sayıda işçinin yaşadığı kalabalık, canlı ve renkli yerlerdir. Özellikle uluslararası ticaret ve büyük imalat sektörünü içinde barındıran bu gibi yerlerde satılacak her şeyin mutlak alıcısı olacaktır. Gemicilere erzak, zindanlardaki esirlere ekmek, yasak da olsa içki ve herkes için tütün, evlerin mutfakları için meyve sebze, sabun, devlet görevlilerinin büyük ve kalabalık konakları için çuval çuval fasulye, pirinç, bürülce, şeker, un, mum, çıra ve odun, kadınlar için iğne iplik ve bunların hepsini İstanbul'un büyük çarşılarından taşıyıp getirmek ve hepsini bir arada müşterilerine sunmak bakkalların yaptığı bir iş olmalı. Çarşılara ve kent merkezlerine uzak yerleşimlerde bakkal dükkanlarının açılmasının daha mümkün olduğu, hatta bakkal dükkanlarının büyük kent çarşılarından çok, daha küçük yerleşimlere, mahallelere, köylere yakıştığını söylenebilir mi? Elbette büyük çarşılarda da bakkal benzeri dükkanlar vardır ama onlar daha büyük ve toptancılığa uygun olmalı.

Osmanlı bakkalları, sadece kent çarşılarında ve mahalle aralarında bulunmaz. Bakkalların, en küçük ve ücra mahallelerden başlayarak, kent dışındaki hapisanelere²⁸, yol üzerindeki hanlara²⁹, derbentlere³⁰ çevredeki madenlerin çalışanları için madenlerin yakınlarına, iskelelere³¹ yatılı okullara, büyük inşaatların çalışanları için şantiyelere³² ve köylere kadar yayılır. Bu yaygınlığın nedeni müşteri ihtiyacıdır. Özellikle köylerdeki bakkal dükkanlarının varlık nedeni başlangıçta köy halkının pazara ulaşma konusunda yaşadığı güçlüklerdir. XIX. yüzyıla kadar büyük hafta pazarları ve panayırların çok fazla olmaması köylüler için büyük sıkıntı demektir³³. Köylünün erzak talebini toptancıdan getirecek, ya da tüccarın getirdiklerini bütün köy halkı için satacak olan bakkaldır. Büyük kent çarşısı dışındaki yerlerde bulunan bakkal dükkanlarının başka işlevleri de yüklenmesi sıklıkla rastlanan bir durumdur. Özellikle uzak köylerde ya da başka alternatifin olmadığı durumlarda bakkallar, başka mal ve hizmetlerin de satıcısı olarak ikinci işlev yüklenmiştir. Ekmekçi dükkanının bir köşesinde "...küfe küfe çavuş üzümleri, içleri kan kırmızı, kabukları zümrüt gibi karpuzlar, diliminden bal akan kavunlar, pencereye istif edilmiş kuru yemişler, keçi boynuzları....."³⁴nı sergileyen, *ekmekçi-bakkal*³⁵, köy kahvesinin bir köşesinde çıra, mum, yağ satan *kahveci-bakkal*³⁶, sarhoş müşterilerini çarşıya göndermeden o anda ihtiyaçları olabilecek malzemeyi satan *meyhaneci- bakkal*³⁷, işyerleri arasındaki lokantasının bir bölümünde uzaktan gelen müşterilerine hizmet sunan *lokantacı-bakkal*³⁸, sebze dükkanında yağ ve peynir tenekeleri, un, pirinç ve şeker çuvalları, çocuklar için büyük cam kavanozlarda kurabiye ve şeker bulduran *sebzeçi-bakkal*³⁹ ların da bulunduğu anlaşılıyor. Zaman zaman yüklendikleri ikincil

²⁷ BAO C. BLD 86/4278 (1145)

²⁸ BOA DH MB. HPS 74/51, 45/8 (1334) ve diğerleri.

²⁹ BOA Y. MTV 310/25 (1326)

³⁰ BOA C. DH 287/14337 (1289)

³¹ BOA Y.EE 54/144 (1327).

³² BOA C. İKTS 34/1670 (1220)

³³ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, (İstanbul Yapı Kredi Yayınları 2008)7 s.2.

³⁴ Halide Edip Adivar, *Sinekli Bakkal* (İstanbul Özgür Yayınları 1999)s. 129.

³⁵ BOA C.BLD 104/5187 (1194) ve BOA DH. EUM. 3. Şb 8/46 (1333)

³⁶ BOA A. MKT NZD 425/5 (1278)

³⁷ BOA DH.İD 70/-2/7 (1330)

³⁸ BOA DH.EUM.VRK 4/11 (1328)

³⁹ BOA A. MKT. NZD 203/52 (1278)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

işlev yüzünden şikayet de edilseler gerek daha fazla kar, gerekse “müşteri memnuniyeti” bu farklı esnaf gruplarını “bakkallık da yapmaya” sevk etmiş olmalıdır.

İstisnaları olmakla birlikte bakkal üretici sınıftan bir esnaf değildir. Toptan satın aldıklarını pazarlayan bir tür aracı tüccardır. Bakkal her zaman satacaklarını üreticisinden almaz, o da başka toptancılardan aldıklarını pazarlayabilir. Büyük şehirlerin ve çarşıların *bakkaliye toptancısı mağazaları* vardır. Temettuat Defterlerinde adı geçen *mağazacı* esnafının ne tür bir metanın ticaretini yaptığı net olmasa da, bunların bir çeşit toptan ticaretle uğraştıklarını düşünmek mümkün olabilir. Bakkalın ne sattığı ise oldukça karmaşık bir sorudur. 1799 tarihli bir belgede bakkal esnafının satış yetkisi tanımlanırken “*Kuruyemişi bakkal yaş yemişi manavların satması usulken*”⁴⁰ denilmesi bakkalların taze olarak satılacak mallardan uzak durması gerektiğinin ifadesidir. Her şeyden önce bakkal dükkanının bulunduğu yer ve müşterinin talepleri dükkanda satışa sunulanların belirlenmesinde etkilidir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu gibi, düzenli esnaf organizasyonuna sahip bir devletin, bütün bunları belirlediği ve kesin kurallar koyduğu nettir. Bilindiği gibi ticaretle uğraşan her esnaf grubunun satacağı mal önceden belirlenmiştir, hiç birinin diğerinin sattıklarını da satma izni yoktur. Bakkallar tıpkı tuhafiyeciler gibi, oldukça karışık cinsten malın satıcısıdır. Belgelerden izlenebildiği kadarıyla, bakkal dükkanında satışa sunulanlar⁴¹ yiyecek ve mamul mal olarak ikiye ayrılabilir. Yiyecekler arasında *meyve ve sebze, soğan, tuz, tuzlanmış balık, susamyağı, zeytin yağı, çerviş yağı, sadeyağ, sucuk, pastırma, peynir, sirke, kuruyemiş, şeker, pirinç, fasulye, nohut, makarna, buğday, arpa, zeytin, Hindistan cevizi, tarhana, kırmızı toz biber, tarçın, kimyon, zencefil, karanfil, sirke, kahve ve lokum* vardır. Bakkal dükkanında yiyecek dışında satılanlar da çeşitlidir. Bunlardan tespit edilebilenler, *lamba şişesi ve lamba, ispirto, yakı kağıdı, çivit, iplik, makara, çuvaldız, çivi, mum, kömür, gazyağı, sabun, lamba fitili, defter, taş yazı tahtası, kalem, asma kilit, düğme, iğne, çakıdır*. Bakkalların öncelikle yiyecek maddeleri sattığını söylemek mümkün. Ancak bu yiyecek maddeleri XIX. yüzyıla gelindiğinde geçmiş dönemlerdeki gibi yalnızca sebze ve meyve ile sınırlı değildir. Aktarın sattığı baharat çeşitleri ve şarküteri ürünleri de bu yüzyılda bakkal dükkanında yerini almış görünüyor. Yiyecek dışındaki mallar arasında da tuhafiyecinin dikiş malzemelerini, basit kırtasiye ürünlerini ve hırdavatçı dükkanlarındaki mal karışıklığını görmek mümkündür. Bu durum hem katı kuralların etkisini yitirmesi ile hem de dükkanların buldukları yer ile ilgili olmalıdır. Çünkü kentin merkezine, çarşısına uzak mesafedeki bir bakkal dükkanının müşterileri, bulmakta zorlandıkları ancak tüketmeyi ya da kullanmayı da istedikleri mal veya yiyecekleri talep ediyor olabilirler. Bu durumda bakkala düşen talepleri yerine getirmektir. Ayrıca ortaya konulmaya çalışılan bu çeşitlilik tam anlamıyla gerçeği yansıtmıyor da olabilir, çünkü arşiv belgelerinin yazdığı veya yazmadığı başka ürünlerin de bu dükkanlarda satılıyor olma olasılığı her zaman vardır.

Bakkalların zaman zaman satmaya yetkileri olmayan ürünleri de dükkanlarında bulundurduğu ve bu satışa izni olanların şikayetleri ilgili arşiv belgelerinde en çok sözü edilen konudur denilebilir. Bu konudaki en fazla şikayet müskirat satışıyla ilgilidir. Müskirat satışı bakkallara kesinlikle yasaklanmıştır. Bunun çeşitli nedenleri olmakla beraber, baş neden zaten müskirat satma izni olan *meyhaneci* esnafının varlığıdır⁴². Ayrıca bakkalların mahalle aralarında ve köylerde dahi yaygın olduğu düşünüldüğünde bakkalın sattığı içkiyle sarhoş olacakların, olay çıkarma ihtimali doğal olarak pek arzu edilen bir durum değildir. Ancak bu yasağın bakkalları pek durduramadığı her şeye rağmen gizli içki satışına – belki de hatırlı müşterileri için- devam ettikleri anlaşılıyor.

⁴⁰ BOA 40/1994 (1214)

⁴¹ Burada sayılan mallar, değişik tarihli Osmanlı Arşivi belgelerinden ve 1905-1908 yılları arasında düzenlenen İzmir Kassam Sicilleri arasında bulunan, bakkallara ait terekeler kullanılarak tarafımızdan derlenmiştir.

⁴² BOA DH. EUM. THR 52/12; A. MKT. NZD 78/63 ve diğerleri

Bakkalların dükkanlarındaki karışık malların başka esnaf grupları tarafından “müdahale” olarak algılandığı ve şikayet edildiği sıklıkla gözlenir. Örneğin; zift, katran ve keten⁴³ urgan, sicim, yular, çarık ipliği⁴⁴ satmaya kalkışarak *saraç ve muhtap* esnafına, turşu⁴⁵ satmaya kalkışarak *turşucu* esnafına, balık satmaya kalkışarak⁴⁶ *balıkçı* esnafına, hatta ilaç⁴⁷ satmaya kalkışarak *eczacı* esnafına “müdahale”de bulunan bakkallarla ilgili şikayetler oldukça sıktır. *Mağazacı esnafı*⁴⁸ olarak tanımlanan bir esnaf grubunun sattıklarının da bakkallarda satılan emtia konusunda benzerlik göstermesi bakkalların şikayetine neden olur⁴⁹. Bu müdahaleler müşteri talebiyle ilgili olabilir. Özellikle köy ve kasabalarda bakkallar, bizzat üreticisinin getirdiği yoğurt, süt, yumurta, basit dokumalar, veya el işlerini de neden satmasın? Girişimci bir bakkalın bu işleri büyüterek, üreticiden aldığı daha büyük yerleşimlerdeki pazarlara veya bu pazarlarla ilişkiyi kurabilecek başka girişimci tüccarlara satması böylelikle mümkün olacaktır. Bakkal bu aşamada sadece toptancıdan aldıklarını üzerine eklediği karla satan bir esnaf olmaktan çıkar ve üretici ve büyük tüccar arasında bir aracıya dönüşür ve mübadele içinde belki de gereksiz bir halka haline gelir.

Bakkal esnafı örgütü

Osmanlı kentlerinde XIX. yüzyılda yerel yönetim örgütünün kurulmasından önce bakkallar, geleneksel ekonomik organizasyon içinde bir “sınıf”tır. *Gedikleri ve Lonca Odaları, Pazarbaşılıarı*⁵⁰ ve *kethüdarları*⁵¹ vardır. Bu makamların esnaf içerisinde sayılıp sevilen, güvenilir bir muteberana verilmesi usuldendir, oldukça ağır sorumluluğu olan bu görev, esnaf içinde ortaya çıkan her türlü olaydan haberdar olmayı gerektirir. Çünkü, örneğin dükkanını açarken kefil göstermemesine göz yumduğu bir bakkal yüzünden ortaya çıkacak zarar, pazarbaşılardan tahsil edilir⁵². Sorumlular arasından yetkilerini kötüye kullanan, esnafın zarar görmesine neden olanlar çıktığında sonuçlar ağırdır. “... bundan böyle pazarbaşılığı diline almamak üzere edep ile oturmadığı takdirde nehy ve te'dip edileceği ve yardımlarının da sürgün edildikleri”⁵³ tebliğ edilen Turnacıbaşı rütbeli İzmit bakkalbaşısı El Hac Mehmet Emin’in işlediği suç hayli büyük olmalı. Pazarbaşılık zaman zaman babadan oğula geçen ya da kardeşler arasında paylaştırılabilen bir görevdir⁵⁴. Bakkal esnafı içinde aslında bakkallık yapmayan daha küçük esnaf grubu olan havıyarcı esnafının⁵⁵ da örgütlenmiş olması bakkalların ne denli köklü ve geniş bir örgütleri olduğunun da kanıtıdır.

Osmanlı kentlerinde bakkal esnafı arasına katılmak çok kolay bir iş değildir. Bir mahallede bakkal dükkanı açılabilmesi için öncelikle mahallenin ihtiyacı göz önüne alınır. *Esnaf Nizamı* ile her mahallenin kalabalıklığı oranında açılacak bakkal dükkanı sayısını belirlenmiştir. Zaman zaman kalabalıklaşan yerlerde ahali, bu sayının artırılması için yöneticilerine başvurur veya tersi bir durumda, mahallelerinde çok sayıda bakkal bulunduğunu bazılarının men edilmesini isteyenler de olabilir⁵⁶. Bakkallar kentin esnaf organizasyonu içinde belli sayıdaki dükkanlar arasında *gedik* bulunursa dükkanlarını açmak için izin alabilirler. Bakkal gediklerini alanların mutlaka *kefil*

⁴³ BOA C. BH 100/4836 (1255)

⁴⁴ BOA C. BLD 126/6268 (1137)

⁴⁵ BOA C. BLD 101/5020 (1198)

⁴⁶ BOA DH. MKT 1756/88 (1308)

⁴⁷ BOA DH. MKT. 1793/25 (1308)

⁴⁸ Mağazacı Esnafının tam olarak ne pazarladığı, belgelerde açıklanmamıştır.

⁴⁹ BOA A. MKT. NZD 155/37

⁵⁰ BOA İ. DH 423/27990 (1275)

⁵¹ BOA Y.PRK. AJZ 46/39 (1320)

⁵² BOA C. BLD 123 6124 (1216)

⁵³ BOA C. BLD 98/4897 (1210)

⁵⁴ BOA C. İKTS 2771305 (1219)

⁵⁵ BOA DH. MKT 1882/24 (1309)

⁵⁶ Örneğin küçük sayılabilecek iki mahallede iki adet bakkal dükkanı 20 yıldan beri bütün ihtiyacı karşılamıştır. Daha fazlası gerekmez diyen ahalinin arzıhali BOA C. BLD 144/7162 (1178)

göstermesi usuldendir. Herhangi bir sorun çıkıp dükkanı işleten kayıplara karışırsa, ortada kalan borçların ödenmesi işi bu kefillere kalacaktır; ancak bu kuralın zaafa uğratıldığı dönemler de oldu⁵⁷. Kentin alışveriş çeşitliliğinden uzaktaki bir bakkalın müşterilerine yüksek, -hatta fahiş fiyatlı olma pahasına- daha çeşitli ürünler sunması olasıdır. Müşterinin başka alternatifi olmadığı durumlarda, örneğin hapishanelerdeki bakkallardan şikayetlerin sıklıkla dile getirildiği arşiv belgelerinde bu durum açıkça görülür. Ancak yöneticiler, bakkalların fiyat denetimleri üzerinde titizlikle dururlar. Yüksek fiyatlarla mal satan bakkallar cezalandırılır; tutuklanır, sürgüne yollanır bu durum bazen dükkanın yıkılmasına⁵⁸ kadar uzanabilir. Çerviş yağının okkasını 46 paraya satarak narhın dışına çıkan ve halkı zarara uğratan Bakkal Hacı Süleyman'ın Bozcaada'ya sürülmesi⁵⁹, bakkal esnafının nizamına hanel getiren (büyük olasılıkla karaborsacılık yapan) iki esnafın sürgüne gönderilmesi⁶⁰, geleneksel ilişkilerin, esnaf örgütünün ve iç hiyerarşisinin XVIII. yüzyıl sonunda hala oldukça güçlü olduğunun göstergesidir. Bütün engellemelere ve güçlü yönetime rağmen bakkal esnafının, XVIII. yüzyıl ekonomik ilişkileri içinde artık ayak sesleri iyiden iyiye duyulmaya başlayan kapitalizmin altın kurallarını uygulamaya çalıştıkları, örneğin "istifçilik" yaptıkları⁶¹ da bilinir. Güçlü esnaf örgütünün piyasada "haklı" ya da haksız rekabeti engellerken, bir yandan da kapitalist gelişmenin önündeki engel olmaya devam ettiği bu dönemlerde, rekabetin de her şeye rağmen varolması sınırlı da olsa ekonomik hayatı farklılaştırabilecek gelişmelerdi.

XIX. yüzyıla gelindiğinde bakkal esnaf örgütü halen görevi başındaydı. Ama bazı yeni düzenlemelerin gerekliliği de ortaya çıkmıştı. Esnaf örgütlerinin oldukça net şekilde ayırdığı farklı esnaf gruplarının yetkileri, yenilenmeyi gerektirir hale geldi. Çünkü piyasa koşulları da yenilenmeye başlamıştı. Eskisi gibi her metayı satmaya yetkili tek bir esnaf grubunun bulunduğu bir ekonomik düzen çok gerçekçi değildi. Bu yüzden benzer ürünleri satan esnaf gruplarının birleştirilmesi iyi bir yöntem olabilirdi. Bakkallar, geçmişte yetkileri dışında, yukarıda bazıları sayılan esnaf gruplarıyla anlaşmazlığa düşmüştü. Bunlardan biri olan *zahireci* esnafıyla bakkallar arasında sattıkları mal bakımından neredeyse fark kalmamıştı⁶². XIX. yüzyıl ortalarında her ikisine de nezaret etmek amacıyla *Çeyreklerbaşı* unvanlı görevliler işbaşına geldi⁶³. 1840'larda bakkal dükkanı açmak için gereken gedik senetlerini verme yetkisi de Evkaf-ı Hümayun'a bırakıldı⁶⁴. Ancak değişen koşullar özellikle yerel yönetim anlayışındaki modernleşme, geleneksel esnaf örgütlerinin de yetersizliğini ortaya çıkardı özellikle belediyelerin kurulmasının arifesinde *Şehremaneti* kurumu artık kentlerin ticari faaliyetinin vazgeçilmez olan esnaf gruplarını denetleme görevini üstlendi, böylelikle Osmanlı bakkallarının da bürokratik işleyişi ve denetlenmesi şehremanetine devredildi.

Batı Anadolu'da bakkallık ve bakkallar

Batı Anadolu'nun ticari potansiyeli XIX. yüzyıla gelindiğinde inanılmaz bir hızla büyümüşü. Bu büyümede en önemli pay uluslar arası ticaretindir. Uluslar arası ticaretin merkezi de İzmir Limanıydı. Bu liman ve hinterlandı 1866'da modern teknolojinin son örneği İzmir-Aydın demiryolu ile birbirine hızlı ve güvenli şekilde bağlandı. Bölge artık geri dönülmez biçimde modernleşme ve değişim sürecine girmişti. Bu süreç aynı zamanda İzmir ve çevresinde idari, sosyo-ekonomik ve kültürel anlamda yeni bir yapılanmayı da sağladı. Gelişen ve değişen bölge

⁵⁷ BOA C. BLD 123/6124 (1216).

⁵⁸ BOA C. MTZ 17/844 (1214)

⁵⁹ BOA C. BLD 34/1653 (1213)

⁶⁰ BOA C. ZB 10/467 (1211)

⁶¹ Fazla miktarda soğan, kömür, buğday, arpa depo eden Bakkal Mehmet'in cezalandırılması BOA C. BLD 98/4897 (1211)

⁶² Bu durum bakkalların değil zahireci dükkanlarının sığlaşmasıyla ilgili olmalıdır. İlgili belgede ikisinin aynı şeyleri sattıkları ve ikisinin "bir" oldukları belirtilmektedir. BOA İ. MVL 440/320 (1277)

⁶³ BOA İ. MVL 440/19518 (1277)

⁶⁴ BOA C. BLD 95/4713 (1261)

uluslararası ticaretin olduğu kadar, uluslar arası siyasetin de ilgi alanlarından biri haline geldi. İzmir, genç Yunan Krallığının ideali, Batılı Büyük Güçlerin de nüfuz alanı rekabetinin merkezidir. İzmir'e bu rolün yüklenmesi bütün hinterland için önemlidir. Çünkü yeni gelişmeler, hem kapitalist sermayenin de etkisiyle büyüyen ve modernleşen kentler yaratmış hem de bölgeyi emperyalist paylaşımın odak noktalarından biri haline getirmiştir. Bakkal esnafının da Batı Anadolu'daki bu farklı ve yeni yapılanmadan yalnızca sosyal ve ekonomik değil, siyasi açıdan da etkilendiği mutlaklıdır.

Batı Anadolu'da bakkallığın yalnızca gayrı Müslimlerin ilgilendiği bir meslek olduğu Müslüman Türklerin bakkallık yapmadıkları, gayrı Müslim bakkalların çok zengin oldukları ve tefecilik yaptıkları dönemin gazetelerinde sıklıkla dile getirilir⁶⁵. Bu algılamadaki gerçeklik payı nedir? Bunu öncelikle sayılarla ortaya çıkarmak için yüzyılın ortalarında düzenlenen Temettuat Defterleri önemli bir veridir. Aşağıdaki tablo Batı Anadolu'da bulunan bazı yerleşimlerde 1844-45 yıllarını kapsayan defterlerde kayıtlı bakkal esnafının sayısını göstermektedir⁶⁶.

Yerleşim adı	Müslüman	Rum	Yahudi	Ermeni	Bilinmeyen	Toplam
Aydın	1	10	4			15
Nazilli	-	-	-	-	2	2
Tire	-	4	-	-	-	4
Ayasuluğ	-	2	-	-	-	2
Beydağ	-	-	-	-	-	0
Karacasu	-	-	-	-	-	0
Kuyucak	-	-	-	-	2	2
Sultanhisar	-	-	-	-	-	0
Bozdoğan	1	-	-	-	-	1
Menemen	11	-	-	-	-	11
Karapınar	-	-	-	-	-	0
Kemalpaşa	3	14	-	-	-	17

Bu verilere bakıldığında her şeyden önce 1840'lı yılların Batı Anadolu'sunda çok fazla bakkal olmadığı düşünülebilir. Ancak kullanılanlar sınırlı verilerdir. Bölgede bunlar dışında daha bir çok köy, kent ve kasaba vardır. Ama ilk bakışta göze çarpan gayrı Müslimlerin gerçekten de bakkallık ile Müslümanlardan daha fazla ilgilendikleridir. Bu ne kadar geçerlidir? Gerçekten de gayrı Müslim Osmanlı tebaası bu mesleği tekeline almış mıdır? Müslümanlar neden bakkal olmak istemezler? Veya bütün bunlar bir rastlantı olmaz mı? Konu ile ilgili arşiv verileri bu konuda kuralların olduğunu ve durumunu pek de zannedildiği gibi olmadığını gösteriyor.

*“Ankara’da bulunan bakkal esnafı öteden beri cümleten ehli islamdan olup reayadan olmamak ve fakat furuht eyledikleri zahire ve erzakta bazı reaya ile müşterek olmak mesbuk ve matad idüğü tahkik kılınış olmasına mebni ve şerayi inhisardan kurtarmak ve ahz ve itanın teksiriyle ahali mutemet olmak için badema reayadan bakkallık etmek isteyen olursa kefâlâya rabt ile cari olan nizamı vechile dükkan küşâdına muhalefet olunmaması bil müzakere karar verilerek”*⁶⁷. Bu belge her ne kadar Ankara için gibi görünse de aynı belgenin devamında bulunan ifadeler bu kuralın her yerde geçerli olduğunu ve bunun nedenlerini açıklıyor.

“ İslam ve reaya teba-yı devlet-i aliyyeden olan her bir sınıf ve milletin tezyid-i refah ve asayişleri bir minval-i meşru matlup ve müstelzim-i ali olduğu ve bu misüllü ticaret hakkında

⁶⁵ Örneğin Ahenk Gazetesi’de bu konu ile ilgili çok sayıda yazı bulmak mümkündür.

⁶⁶ Temettuat Defterlerinin verileri resmi bir kaynak olması nedeniyle oldukça güvenilirdir. Ancak bu defterlerde eksiklikler olabileceği ve bu sayıların değişebileceği unutulmamalıdır. Buradaki yerleşim merkezleri içinden Kemalpaşa, Menemen ve Ayasuluğ köyleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Diğer rakamlar sadece merkez kazalar içindir.

⁶⁷ BOA İ.MVL 67/1269 (1261)

adil ve hakkaniyet dahi cümlelerin teayışı ...” Yani ticaret ve toplumun refahı söz konusu olduğunda Osmanlı İmparatorluğu’nun tebaası arasında fark gözetilmesi en azından 1840’larda kurallara ve geleneğe aykırı bir durum olarak kabul ediliyordu. Devlet, tebaasına karşı hakkaniyetli tedbirler almaya çalışıyordu. Belgede adı geçen gayrı Müslimler; *Rum, Ermeni, Katolik ve Yahudi* milletleri olarak sayılmıştır. Bu hakkın sadece Osmanlı tebaasını ilgilendirdiği, gayrı Müslim yabancılar için böyle bir gözetmenin söz konusu olmadığı belgede açıkça belirtilmiştir. Bu durumda bakkallık yapma yetkisinin sadece bir tek milletin tekelinde olduğu söyleminin en azından 1840’lar için doğru olmadığı açıkça belirtilmelidir. Osmanlı yöneticilerinin ve ekonomik düzenin XIX. yüzyılın ortalarında böyle bir tekelleşmeye, bakkalların tamamının Müslüman olduğu yerlerde dahi izin vermediği de nettir. Ancak yine de defterlerdeki verilere göre, Batı Anadolu’da bakkallık konusunda tekel olmasa da gayrı Müslimlerin daha doğrusu Rum milletinin bu konuda uzmanlaştığını söylemek de yanlış olmasa gerek. Ama her kent ve kasabada Rumların bakkallık konusunda “yetenekli” oldukları söylenemez. Aynı tarihlerde örneğin Ankara’daki 40 bakkalın tamamı Müslüman’dır. Uzaklarda Üsküp’te de 54 Müslüman bakkala karşılık 9 gayrı Müslim bakkal vardır. Yani imparatorluk toprakları bölgelere göre farklılıklar taşımakla birlikte toplumsal işbölümü ve belli mesleklerdeki uzmanlaşma bu noktadaki asıl belirleyicidir. Bu sadece bakkallıkla ilgili de değildir. Yine aynı bölgede ve aynı Temettuat Defterlerine göre gayrı Müslimlerin terzilik, değirmencilik, meyhanecilik, Müslümanların ise tarımla ilgili mesleklerde, dokumacılıkta ve debbağlıkta uzmanlaştıkları açıkça görülüyor.

Batı Anadolu’da gayrı Müslim bakkalların zenginliği konusunda da defterlerden yardım alınabilir. Örneğin 1845’te Aydın merkez kazada bakkallık yapmakta olan 10 Rum bakkalın gelirleri 400 kuruşla 2300 kuruş arasında değişir. Yahudi bakkalların ise 500 ile 700 kuruş arasında değişiklik gösteren kazançları geçinmelerine ancak yetecek gibidir. Kazanç, sermayeleri ve ciroları ile yakından ilgilidir. Aydın merkez Rumiyan mahallesinde bakkal dükkanının hizmetkarının⁶⁸ geliri ise 700 kuruştur. Bakkal dükkanlarının her birinin kentin neresinde olduğu kazancın miktarı için önemlidir. Çarşı içindeki bakkal ile kenar mahalledeki arasında kazanç bakımından ciddi farklılıklar oluşması doğaldır. Bakkal esnafı her zaman mülkiyeti kendisine ait bir dükkanda çalışmaz, dükkan kiralari da bulunulan yer ile ilgili değişebilir ama fikir vermesi bakımından Aydın merkezde bakkal dükkanları yerine göre 900 1500 kuruşa kiralanabiliyordu. 1840’lı yıllarda bakkal esnafı, bu defterlere bakıldığında, kent çarşılarına hakim diğer esnaftan çok farklı değildir. Ama bakkalların zengin olduğuna dair hakim olan fikir, hırsızların ve eşkıyanın saldırılarına maruz kalmalarına sıklıkla neden olur. Aydın Emrudabad’da bakkal dükkanına zeybeklerin saldırısı ve dükkandan eşya çalınması⁶⁹, Çine Soğukkuyu’da bakkala saldırı⁷⁰ bu nedenlerle gerçekleşmiş olabilir.

Genel anlamda gayrı Müslim, özelde ise “*Rum bakkal*” kavramı Osmanlı İmparatorluğu’nun hemen hiçbir kentinin halkına yabancı değildir. Ancak söz konusu alan XIX. yüzyılın sonunda İzmir ve çevresi özellikle de kırsal bölgesi olursa, Rum bakkal kavramının yalnızca sıradan bir mesleği çağrıştırmadığını söylemek mümkündür. Batı Anadolu’nun özellikle kırsal bölge halkı için gayrı Müslim bakkal “*esir-i menfaat ve müterakkıb-ı fırsat, çıkarlarını bir başkasının mazarratında arayan takımındandır*”⁷¹.

“... Bizim Nikoli işittiğimize göre çok zengin olmuş, köyün kıyısında Ömergilin koca tarlasını da almış dükkani büyütmüş. Zeytinliklerden çok mahsul alıyormuş. Bizim burada

⁶⁸ Bakkal hizmetkari, bakkal çırağı, bakkal kalfası, bakkal tezgahları gibi ifadeler, Temettuat Defterlerinde bakkal dükkanlarının yanında çalışanları ifade eder.

⁶⁹ BOA A.MKT. UM460/80 (1277)

⁷⁰ BOA C. DH 287/14337 (1289)

⁷¹ Mehmet Şeref “ Köy bakkallarının men’i mazarratı” **Ahenk**, 5 Teşrin-i evvel 1316 ve Zeki Arıkan, “ İzmir’de ilk Kooperatifleşme Çabaları” **Tarih İncelemeleri Dergisi** IV(1989), 31,39.

*Hıralambo'muz var. Az zamanda çok şey edindi. Hepimiz parayı öteberiyi ondan veresiye alıyoruz. Ama herif pek insafsız, sizinki de öyle değil mi?*⁷².

Bakkalların Batı Anadolu toplumundaki bu olumsuz izleniminin özellikle köy bakkalları için geçerli olduğu söylenebilir. Ama kent merkezlerindeki halk da bakkallardan veresiye alış veriş yapar, hatta yüksek bürokratların ve paşaların konaklarına alınan erzak da bakkalların borç defterinde yerini alır⁷³. Üstelik mahalle bakkallarına borçları olan anlı şanlı bürokratların borçlarını ödemediklerinde esnafın şikayetlerini gösteren bir çok belge de vardır. Köylüyü ise bu şekilde düşünmeye sevk eden nedenler yine yaşanan dönemin koşullarıyla yakından ilintilidir. Örneğin *bir veya iki ineği olan fakir bir kadının elindeki yağı satmak için kasaba pazarına gitmesinin oldukça güç olacağı ortadadır. Ancak bu yağı, köy bakkalının kasabadaki tüccardan aldığı örneğin sabun, mum, pirinç gibi mallarla mübadele etmesi yoksul köylü kadın için iyi bir fırsat gibi görünüyor*⁷⁴. Ama köylü kadının elinde her zaman yağ olması mümkün değildir, zaman zaman köy bakkalından aldığı mallar karşılığında borçlanır ve bu borçlarına bakkal tarafından yüksek faiz işletilirse, köylü kadının bir süre sonra sahip olduğu her şeyi kaybetmesi çok kolay görünür. Bu durumda bakkal kazanan taraf olacaktır. Köylünün bu durumda hiç mi suçu yoktur? “... kışın o korkunç soğukları ortasında kasabaya inmeyen köylü, evde erzakının eksildiğini görünce doğru bakkala koşar. Hatta parası olsa bile, alışkanlık haline geldiği için veresiye alır. Sözelimi dört ayda üç yüz kuruşluk eşya alır. Halbuki bu üç yüz kuruşluk borç harman zamanı, o kadar şişer büyür ki, koca bir tarlanın bir yıllık ürünü alın teriyle birlikte yutar. Köylü bu borcun bu kadar yükseklerle çıktığını anlayamadan beş altı katını verir...”⁷⁵.

Batı Anadolu'daki köy bakkalları hakkındaki bu olumsuz düşünceler Aydın Valisi Kâmil Paşa'yı da etkiledi ve paşa bu konuda bir genelge yayınladı. Genelgede “*köyün banker, sarrafi, esnafı demek olan köy bakkallarının köylüyü soyan, ağır borçlar altına sokan, haraca kesen zararları belirtilerek bu bakkalların kaldırılması*” istendi. Ancak 1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşması ile gelen ekonomide liberalleşme eğilimi ticarethanelerin kapatılmasına uygun değildi. Bu nedenle zararlı kurumun işlerliğinin yok edilmesi daha etkin bir çözümdür. Yine aynı genelgede bunların yerine köylüler tarafından açılacak bakkalların yararları da anlatılmıştır. Paşanın bu konudaki girişimleri daha önce, çiftçileri tefecilerden kurtarmak amacıyla kredi veren banka kurma, Menafî Sandıklarına işlerlik kazandırma ve Ziraat Bankası'nı yeniden düzenleme konularındaki çalışmaları göz önüne alınca daha iyi anlaşılacaktır. Bu genelgenin ardından İzmir'de yayınlanmakta olan Ahenk gazetesi köy bakkallarının men'i mazarratı ve bunlara şekil verilmesi konusunda bir anket açtı. Bu ankete gelen yanıtlar XX. yüzyılın başında Batı Anadolu köylüsünün içinde bulunduğu durumu bütün açıklığıyla anlatmaktadır⁷⁶.

Makale-i manzume

.....

Sen emek çek üzümü Yanni yesin
Hem yesin hem de sana hırbo desin
Sen çalış bir sene harman kaldır
Yanni'ye birden elinden aldır
Hepsini alsın elinden bakkal

⁷² Ahenk 13 Teşrin-i evvel 1316 ve Arıkan 31,39.

⁷³ Örneğin Ahmet Vefik Paşa'nın bakkal, eczacı, kasap, kalaycı esnafına borçlarını gösteren defter BOA Y.EE 53/96 (1320).

⁷⁴ Hüseyin Avni Şanda, “Köy Bakkalları ve Kahvecileri” *Yurt ve Dünya*, 1942 s. 11- 13

⁷⁵ Arıkan s. 39.

⁷⁶ Bu konu ve kooperatifçilik düşüncesi için Bkz. Zeki Arıkan 1989 agm.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

Ne reva kim sen uzaktan bak kal

...

İçinizden birini bakkal edin

Eski köy bakkalını battal edin

Yeni bakkal şekere koysa da tuz

Kurtulur köylü yine bunda ucuz⁷⁷

....

Özetle yüzyılın ortalarıyla karşılaştırıldığında Batı Anadolu'da özellikle de İzmir çevresindeki gayrı Müslim bakkal esnafıyla toplum arasındaki ilişkilerin çok sıkı olduğu ama köylünün aleyhine geliştiği ve köy toplumunun bakkallarla olan ilişkisindeki veresiye-faiz döngüsünün toplumsal açıdan büyük zararlara yol açtığı söylenebilir. Bu olumsuz düşüncenin ortaya çıkmasındaki tek etken bu da değildir. Gayrı Müslim bakkal esnafına yüklenen siyasi rol, madalyonun öbür yüzüdür.

Bakkallar işleri gereği toplumun hemen her kesiminden insanlarla ilişki içindedirler. İş dünyası içinde çarşıda olup bitenler veya mahallede, köydeki en son haberlerin bakkal dükkanları içinde konuşulması olağandır. Alış veriş veya adres sormak için gelenlerin birbirleriyle ayaküstü sohbetleri yanında bu mekanların haber almak ve yaymak gibi sosyal bir rol yükledikleri de söylenebilir. Mahallenin bakkalı herkesi tanır, en son haberleri istemese de öğrenir. Bu yüzden farklı insanların bir araya gelebileceği, haber bırakabileceği, buluşabileceği bu mekanlar sahiplerini kendileri istemeseler de yasa dışı işlere itebilir.

Bakkalların vergilerden kurtulmak veya yapacakları işlerde daha rahat olmak için yabancı devlet tebaasına geçmesi sıklıkla rastlanan bir durumdur. Vergi vermemek ve “*ecnebi ticaretgahi tanınmak için*”, kiraladığı bakkal dükkanının kontratını Avusturya tebaalı birinin üzerine yapan bakkalla ilgili şikayette bu tip uygulamaların yaygınlığı da dile getirilir⁷⁸. Kendisine Alman vapurlarının acentesi süsü veren ve bakkal dükkanına Alman bayrağı asan İngiltere tebaalı mösyö Falezo⁷⁹'nun da öncelikle vergi kaçırmak ve daha rahat davranmak için bu şekilde davrandığı düşünülebilir. Bakkal neden rahat davranmak ister, yasa dışı ne yapabilir? Neyi saklayabilir? Bakkalların saklamak isteyebileceği öncelikle “kaçak mal”dır. Ülkeye girişi ya da çıkışı kesinlikle yasaklanmış ve ülkeye gayrı resmi yollarla girmiş, gümrük vergisi alınmamış ve bu nedenle normalden daha ucuza getirilmiş malları tüketiciye üzerine kâr ekleyerek sunmak için bakkal dükkanları uygundur. Silah ve hayvan kaçakçılığı yapanlar arasında tabii ki bakkal Mehmet⁸⁰ gibi Müslüman esnaftan da kişiler vardır. Ancak kaçak malların arasında silah ve patlayıcılar da varsa bu durumda olay, farklı bir boyut kazanır. “*Silah ve ecza-yı nariye nakl ve idhal eden ve dağıtan bakkal Petros*⁸¹, *bakkal ve meyhanelerinde dinamit bulunduran ve satan Yorgi ve Atanas*”⁸², dinamitleri kâr amacıyla getirmiş olamazlar. Burada başka hedefler olmalıdır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesinde Batı Anadolu'da silah kaçakçılığı başka maddelerin kaçakçılığından daha tehlikeliydi. Çünkü silahın ne için kullanılacağı belli değildi. XX. yüzyılla birlikte gelecek savaşların sonucu elbette o günlerde bilinemezdi ama bunların birileri tarafından hesapladığına,

⁷⁷ O sırada Gördes kaymakamı olan Şair Eşref de ankete durumu ve çözüm yollarını manzum olarak anlattığı buraya kısa bir bölümü alınan eseriyle katılmıştır. Arıkan agm 39.

⁷⁸ BOA DH MKT 1141/10 (1325)

⁷⁹ BOA DH. MKT 1074/20 (1324)

⁸⁰ BOA Y. PRK. ASK 249/79 (1325)

⁸¹ BOA DH. MKT 1154/33 (1325)

⁸² BOA DH MKT2123/12 (1316)

hatta bölgenin paylaşılması denemelerine girildiğine bugün artık şüphe yoktur. Bunun provası Mora İsyanı sırasında yapılmıştı. İsyanın birçok yerde aynı anda başlatılması planlanmış ve gerekli silah, cephane vs. aranma ihtimali en az olan kilise ve manastırlarda depolanmıştı⁸³. Bakkallar da bu depolama işine neden karışmış olmasınlar. Yasa dışı işler hem kârlıdır, hem de gönüllerde yatan bazı “idealler” için iyi bir araç olabilir. Aydın Vilayeti’nde silah kaçakçılığı için en uygun yer, Sisam adası üzerinden Kuşadası sahilleriydi. “Sisam’a karib, sevhili geniş, tütün ve esliha ve ecza-yı nariye kaçakçılığına müsait olan Söke kazası”⁸⁴nın geniş sahili üzerinden mevcut eşkıyaya silah da geliyordu. Kaymakam Refik Bey’in şifresine göre Rum kaçakçılar Sisam’dan Söke sahiline kaçak olarak memnu meta getiriyordu⁸⁵. Özellikle Rumların silahla uğraşmaları, artık bambaşka bir amaç için eşkıyalık yapan yerli Rumların ihtiyacına yönelik bir faaliyet içinde olduklarını düşündürür.

Gayrı Müslim bakkalların gerçekte kimlerle “gönül bağları” olduğunu bazıları saklama gereği de duymuyordu. Seydiköylü Rum Bakkal Sokrat dükkanında Yunan İane-yi Bahriyesi için piyango bileti satarken⁸⁶ bunun yasak olduğunu biliyor olmalı. “Panayır Kilisesine Yunan bayrağı çeken bakkal Aleksi”⁸⁷ ve Bulgar Mektebinde okutturulmak üzere getirttiği kitaplarda zararlı ifadeler bulunan Bidayet Mahkemesi Azası Bakkal İlozafir’in⁸⁸ bu konuda tipik örneklerdir. Ancak devlet bütün olup biten karşısında tepkisiz değildir. En azından böyle şüphe çekici davranışları olan esnafa karşı daha dikkatlidir. “İstanbul’da bakkal ve esnafa eşya sarmak ve paketleme için kullanılmak üzere Yani Atamandidi tarafından Londra’dan getirtilen gazetelerin muzır olup olmadığının incelenmesi”⁸⁹ bu denetlemeye örnektir. İmparatorluğun en önemli şehirlerinden Selanik de İzmir’le benzer süreçlerden geçti. Bir yere kadar da ikisi ortak kaderi paylaştılar yani her iki şehrin de karışık ve karıştırılan bir tarihi oldu. Kale kapılarından Selanik’e girerken şüphe üzerine yakalanan bir bakkal ve İngiliz tebaalı bir papazın, üzerinden çıkan Sırpça mektup nedeniyle tutuklanmaları⁹⁰ din adamı ve bakkal kılığına girdiği tahmin edilebilecek iki kişinin tam da Sırp İsyanı sonrasında ve Mora İsyanı arifesinde 1821’de Selanik’te ne yapmaya çalıştıklarına dair bir fikir verebilir. Ancak bütün bunlar bakkallığın geçirdiği evrime katkı sağlamış gelişmeler midir?

Sonuç

Klasik bir esnaf örgütü ve topluluğunun geçmişle bağlarını ve yaşadığı dönüşümü görmeyi amaçlayan bu çalışmanın sonucu için, günümüzde en azından büyük kentlerde etkisi gittikçe azalan, çok büyük alışveriş mekanlarına hemen hemen yenilen bir mesleğin sıradan bir bakışla görülmesi çok mümkün olmayan özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Geçmişte büyük kent çarşılarının önemli dükkanlarından biri olan bakkallar, aynı zamanda küçük yerleşimlerin hatta yerleşim bile sayılamayacak mekanların da ihtiyaçlarını karşılamak için varolmuşlardır. Aynı zamanda geleneksel üretim-tüketim alışkanlıkları ve devletin denetimiyle rekabetten -mümkünse- uzak duran bakkal esnafı, her şeyin değişmek için adeta yarıştığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında dönüşüm ve dolayısıyla rekabetten uzak duramadı. Ancak bu rekabet ortamı yeni filizlenen kapitalist rekabetin yeni yeni tanınan kuralları ile yaşanabilirdi. Esnafın narhlara, lonca kurallarına, kethüdalarına karşı çıkması da böylelikle gerçekleşti. Sadece bakkal esnafı değil daha başka esnaf-tüccar grupları da bu süreçten etkilendi. Çünkü kapitalist sermaye küçük ve savunmasız olanı

⁸³ Mübahat. Kütükoğlu, Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları **Üçüncü Askeri Tarih Semineri**, (1986) s.133-161.

⁸⁴ Ahenk 28 Ağustos 1910

⁸⁵ Y. PRK. ASK 233/8 (1323) 1905

⁸⁶ BOA. DH. MUİ 77/-2 (1328) 1910.

⁸⁷ BOA DH MUİ 93/31 (1328)

⁸⁸ BOA DH. MKT 1778/34 (1308)

⁸⁹ BOA DH. MKT 1629/141 (1306)

⁹⁰ BOA C. ZB 12/560 (1237)

büyük olasılıkla yok edecekti. Bu nedenle büyüme, işleri büyütmek gerekliydi. Sonuç olarak, Osmanlı topraklarında ekonomi üzerinde devlet denetiminin de hafiflemesi ile birlikte ticaret hayatı daha liberal bir zemine taşındı. Özetle ticaret hayatında esnafın geçirdiği iyi ya da kötü evrim rekabetin dayattığı bir gelişme sayılabilir. Ama geçmişte geleneksel ticareti çağın gereklerine uyduran, yeni bir ticari ortamın yeşermesine izin veren bu gelişmeler günümüzün çılın rekabet ortamını asla öngöremezdi.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

Cevdet Tasnifi

C. ZB 66/3287 1150 C. ZB 10/467 (1211) C. DH 197/9807 (1232)

C. DH 287/14337 (1289)

C. BLD 34/1663. (1169) 1755, C. BLD 31/1508 (1169)

C. BLD 86/4278 (1145) C.BLD 104/5187 (1194) C. BH 100/4836 (1255) C. BLD 126/6268 (1137)
C. BLD 101/5020 C. BLD 34/1653 (1213) C. BLD 98/4897 (1211) C. BLD 123 6124 (1216) C.
BLD 98/4897 (1210) (1198) C. BLD 144/7162 (1178)

C. BLD 123/6124 (1216). C. İKTS 2771305 (1219) C. İKTS 34/1670 (1220) C. MTZ 17/844
(1214) C. DH 287/14337 (1289) C. ZB 12/560 (1237)

Dahiliye Nezareti

DH MB. HPS 74/51, 45/8 (1334) DH. EUM. 3. Şb 8/46 (1333) DH. EUM.THR
52/12DH.EUM.VRK 4/11 (1328)

DH.İD 70/-2/7 (1330) DH. MKT 1756/88 (1308) DH. MKT. 1793/25 (1308) DH. MKT 1882/24
(1309 DH MKT 1141/10 (1325

DH. MKT 1074/20 (1324) 9 DH. MKT 1154/33 (1325), DH MKT 2123/12 (1316),DH. MUİ 77/-2
(1328), DH MUİ 93/31 (1328), DH. MKT 1778/34 (1308), DH. MKT 1629/141 (1306)

A. MKT NZD 425/5 (1278) A.MKT. UM460/80 (1277) A. MKT. ZD 203/52 (1278) A. MKT.
NZD 78/63 A. MKT. NZD 155/37

İ. DH 423/27990 (1275) İ.MVL 67/1269 (1261

Yıldız Tasnifi

Y. MTV 310/25 (1326) Y. PRK. ASK 249/79 (1325) Y. PRK. ASK 233/8 (1323) Y.EE 54/144
(1327). Y.PRK. AJZ 46/39 (1320) Y.EE 53/96 (1320)

AHENK Gazetesi 28 Ağustos 1910 ve 13 Teşrin-i evvel 1316.

ADIVAR Halide Edip, Sinekli Bakkal (İstanbul Özgür Yayınları 1999).

Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmani, (Ankara TDK 2000).

ARIKAN Zeki “ İzmir’de ilk Kooperatifleşme Çabaları” Tarih İncelemeleri Dergisi IV(1989).

AUGİSTİNOS Gerasimos, Küçük Asya Rumları On dokuzuncu Yüzyılda İnanç Cemaat Etnisite
(Ankara Ayraç Yayıncılık 1997).

BRAUDEL Fernand, Maddi Uygarlık, Ekonomi, Kapitalizm, Ankara Gece Yayıncılık 1993.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

- ÇİFTÇİ Cafer “Osmanlı’da Meyve Alım-Satımı: Mekanlar, Görevliler, Vergiler ve Standartlar, EJOS, VIII (2005), No: 3.
- GOFFMAN Daniel, “Köyden Kolonyal Liman Kentine”, Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti, İstanbul Tarih Vakfı 1999 Ethem Eldem ve Bruce Masters ile Birlikte.
- GOFFMAN Daniel, Levanten Dünya ve İzmir, İstanbul Tarih Vakfı 1995
- ERGENÇ, Özer, 16. Yüzyıl Sonlarında Bursa, Ankara, TTK 2006 .
- DEVELLİOĞLU Ferit, Osmanlıca ve Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara.Aydın Kitabevi 1993.
- ŞANDA Hüseyin Avni, “Köy Bakkalları ve Kahvecileri” Yurt ve Dünya ,1942
- MANTRAN Robert, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, V Yayınları Ankara 1986 C.II.
- Mehmet Şeref, “ Köy bakkallarının men’i mazarratı” Ahenk, 5 Teşrin-i evvel 1316.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat, Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları Üçüncü Askeri Tarih Semineri, (1986)
- MERÇİL Erdoğan, Türkiye Selçuklularında Meslekler, Ankara TTK 2000.
- ÖZKAYA Yücel, 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu, İstanbul Yapı Kredi Yayınları 2008 .
- PAKALIN M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul MEB Yayınevi İstanbul 1993.
- Türkçe Sözlük, Ankara TDK, 1988.
- YÜCEL Yaşar, 1640 Tarihli Es’ar Defteri, Ankara TTK 1992.